

Marko Antun de Dominis – pogled u novo doba Povodom četiristote obljetnice smrti

O Marku Antunu de Dominisu

Marko Antun de Dominis (Rab, 1560. — Rim, 8. ili 9. rujna 1624.) svestrani učenjak, ugledni predstavnik hrvatskog i europskog humanizma, visoki crkveni prelat i diplomat, smatra se jednom od najistaknutijih duhovnih pojava Europe na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće. Svojim je znanstvenim opusom i ugledom u crkvenom, društvenom i političkom životu izazivao divljenje u elitnim europskim krugovima ali i otvoreno neprijateljstvo nekih suvremenika. Dominis je intelektualnim i duhovnim djelovanjem ostavio neizbrisiv trag u hrvatskoj i europskoj povijesti, znanosti i kulturi. Ostvarivao se u raznim aspektima života te je bio primjerom iznimno uspješnoga i svestranoga renesansnog čovjeka utjelovljenog pojmom *homo universalis*. Tijekom života djelovao je kao predavač-ilektor matematike, retorike, logike, književnosti, filozofije i prirodopisa, pisao je i zapažena djela iz područja prirodne filozofije fizike a osobito iz teologije, koja je bila u fokusu njegova djelovanja. Bio je isusovac, potom senjski biskup a dok je bio splitskim nadbiskupom, nosio je časnu titulu Primasa Dalmacije i Hrvatske – naslov prvostolnika Dalmacije i čitave Hrvatske, najviše crkveno dostojanstvo na ovim prostorima koje je do konca života s ponosom isticao.

Među znamenitim hrvatskim humanistima Dominis se ističe ne samo raznolikim opusom već i specifičnim životnim putem tijekom kojeg je dosegnuo visoke službe u diplomatskoj, političkoj i crkvenoj hijerarhiji. Bio je pripadnikom europske intelektualne elite svoga doba, a svojim utjecajem prelazi granice nacionalne baštine.

Dominis je životom i djelima utjecao i nadahnjivao mnoge ugledne europske učenjake i filozofe. Među njima ističu se velikani kao Hugo Grotius, otac međunarodnog prava te Thomas Hobbes, utemeljitelj moderne političke filozofije. Dominisova fizikalna tumačenja doživjela su različite prosudbe znamenitih prirodoslovaca kao Isaaca Newtona, Christiana Wolffa, Christiana Hygensa, Rudera Boškovića, Josepha Priestleya, a spominje ga i Johann Wolfgang von Goethe u svom prirodoznanstvenom djelu *Zur Farbenlehre (O teoriji boja)*, kao »vrsnog matematičara i fizičara i iskonskog motritelja čuvenog među istraživačima prirode«.

Premda je Inkvizicija strašnom anatemom zaborava osudila Dominisovo ime i djelo, oduzevši mu sve titule, časti, imovinu i djela koja su spaljena 21.

prosina 1624. godine zajedno s njegovim mrtvim tijelom na rimskom Campo de' fiori i pepeo je bačen u Tiber, snaga i dosezi Dominisovih misli prelaze granice epoha. O tome svjedoči brojnost njegovi sačuvanih rukopisa i djela kao i kontinuirani interes istraživača iz različitih područja, koji ne jenjava sve do današnjih dana.

Dominsova djela i rukopise posjeduje Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Knjižnica Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, Österreichische Nationalbibliothek u Beču, British Museum Library u Londonu (Manuscript dep.), Bodleian Library u Oxfordu, Bibliothéque Nationale u Parizu, Civico Museo Correr u Veneciji (zbirka rkp. venecijanske obitelji Dona). Korespondencija i dokumenti o njemu čuvaju se u Public Record Office u Londonu (zbirke State Papers), University Library i Caius College Library u Cambridgeu, Bibliothéque de l'Arsenal u Parizu, Biblioteca Vaticana u Rimu, Biblioteca nazionale Marciana u Veneciji, Biblioteca Arcivescovile i Biblioteca civica u Udinama. Građa o njemu pohranjena je i u Historijskom arhivu u Zadru (dokumenti obitelji Nimira), Kaptolskom arhivu u Splitu, Historijskom arhivu u Rijeci te u Archivio segreto Vaticano u Rimu i Archivio di stato u Veneciji.

Marko Antun de Dominis – pogled u novo doba

U povodu obilježavanja četiristote obljetnice smrti Marka Antuna de Dominisa, hrvatskog humanista, teologa, znanstvenika i filozofa, jedne je od najznačajnijih duhovnih pojava Europe na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće, projekt *Upoznajmo hrvatsku znanstvenu baštinu*, koji djeluje u sklopu Zavoda za povijest i filozofiju znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, pokrenuo je ideju izložbe *Marko Antun de Dominis – pogled u novo doba*. Izložba je realizirana u organizaciji Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu uz suorganizatore Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima u Rimu i Družbu Braća Hrvatskoga Zmaja te uz potporu Zaklade HAZU. Autorica izložbe je dr. sc. Marijana Borić zaposlena u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti.

Izložbom se željelo oživjeti sjećanje i odati počast Dominisu za postignuća kojima je zadužio hrvatsku te europsku kulturnu i znanstvenu baštinu. Stoga je izložba zamišljena kao putujuća, s ciljem da se Dominisovo nasljeđe, kao važan dio hrvatske znanstvene baštine afirmira u zemlji i na međunarodnoj razini. Zato je izložba prvo postavljena od 15. do 30. listopada 2024. godine u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu u sklopu manifestacija *Mjesec hrvatske knjige* i *Dani europske baštine*, a prilog je i obilježavanju 130. obljetnice Zbirke rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice

u Zagrebu. Potom će se izložba postaviti u Papinskom hrvatskom zavodu sv. Jeronima u Rimu uz prigodni znanstveni kolokvij posvećen Dominisu, zatim u njegovom rodnom Rabu, Splitu, Sydneyju i drugdje, a na posljetku bit će dio stalnog postava posvećenog Dominisu.

Ova izložba daje sveobuhvatan prikaz Dominisova života i rada u kontekstu njegova vremena, na razmeđu između kasnog humanizma i novovjekovlja, u razdoblju u kome se u znanosti i filozofiji zbivaju epohalne promjene i zasniva moderna znanost. Sukladno širokom rasponu tema kojima se tijekom života bavio Marko Antun de Dominis, priređena izložba obuhvaća tematski raznolike priloge o njegovim intelektualnim interesima (teološkim, filozofskim, fizikalnim-prirodnofilozofskim), o objavljenim djelima, diplomatskom djelovanju, životnom putu i usponu u crkvenoj hijerarhiji, te o intelektualnoj i kulturnoj povijesti njegova doba. Obuhvaćen je i niz znanstveno relevantnih tema kao što su Dominisov doprinos novovjekovnim prirodnim znanostima i filozofiji, a osobito razvoju teološke misli. Namijenjena je znanstvenom, stručnom i širokom krugu posjetitelja te je tematski podijeljena u tri dijela. Prvi dio donosi kronološki prikaz Dominisova života i rada (prikazanih na devetnaest panoa), drugi dio s Dominisovim djelima, pretiscima i prijevodima daje uvid u njegov opus, dok treći dio predstavlja znanstvenu, stručnu i popularnu literaturu o njemu, kao i umjetnička djela nadahnuta Dominisom. Panoima su obuhvaćene teme: »Plemićka obitelj Dominis – Europska visoka elita hrvatskoga kova«; »Školovanje i stasanje – pod okriljem Družbe Isusove«; »Senjski biskup i diplomat na strani svoga naroda«; »U krugu hrvatskih intelektualaca bratovštine sv. Jeronima u Rimu«; »Nadbiskup u Splitu i primas Dalmacije i Hrvatske«; »Produblјivanje sukoba s Rimskom kurijom«; »Tajno hodočašće«; »Dominis u Londonu«; »Novi problemi na obzoru«; »Opet u Rimu – u rukama inkvizicija«; »Dominisovo duhovno nasljeđe«; »Dominis vs. Galilei – od konstrukcije do teorije dalekozora«; »O mijenama mora i obliku Zemlje – Dominisov doprinos geofizici i posebno Dominisovo životno djelo *De republica ecclesiastica (O crkvenoj državi)*«.

Dominisov život, kao i mnogih drugih hrvatskih humanista još uvijek je ispunjen mnogim nepoznicama, nedoumicama i nesuglasjima. Stoga je ova studijska izložba pripremljena kako bi se uz akademske krugove i šira javnost u Hrvatskoj i inozemstvu pobliže upoznala s Dominisovim životom i djelima sukladno novim istraživanjima, primjerenim i korektnim povijesnim interpretacijama koje se oslanjaju na arhivske dokumente a uključuje i istraživanja naših prethodnika, kao i vrijedna postignuća velikih poštovatelja Dominisova nasljeđa kao što je bio splitski sveučilišni profesor Ante Maletić, koji je načinio

pravi nakladnički pothvat tiskajući teško dostupna Dominisova djela, pa je niz reprint izdanja i prijevoda Dominisovih djela u nakladi njegove izdavačke kuće Lamaro prikazan na izložbi.

Multimedijalni dio priređen za ovu izložbu predstavlja Dominisova djela u digitalnome obliku i različite edukativne igre strukturirane po temama iz Dominisova života i raznolikog opusa. Za potrebe ove izložbe Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, koja posjeduje i čuva veliki broj Dominisovih djela, obradila ih je postupkom digitalizacije i tako načinila Dominisova djela još dostupnijima. Za posjetitelje koji se po prvi puta susreću s Dominisom, ili za one koji su skloni koristiti nove medije i spajati edukaciju uz zabavu, priređena je bogata računalna igraonica (autor dr. sc. Josip Mihaljević, autorica tekstova dr. sc. Marijana Borić), koja vodi kroz upoznavanje Dominisova života i rada uz pomoć dvadeset i dvije slagalice te šest igara tipa pamtilica strukturiranih prema različitim tematskim cjelinama i Dominisovim intelektualnim interesima te se kroz njih obrađuje četrdeset i osam različitih tema iz Dominisova života i rada. Na izložbi, javnosti su prikazani faksimili nekih dokumenata i arhivske građe, koje je ustupio Državi arhiv u Zadru:

1. Faksimil prijepisa carske povelje izdane Dominisima izdane 26. kolovoza 1437. godine u Pragu. Povelja iz 1437. godine nije sačuvana u originalu, a prijepis se nalazi u spisima zadarskog bilježnika Johannes a Morea u Državnom arhivu u Zadru – busta unica, 6, Instrumenti 1563-1570. fol. 28.r-30r;
2. Faksimil pisma Marka Antuna de Dominisa datirano 12. ožujka 1609. godine kojeg je uputio Nikoli de Dominisu, rapskom i zadarskom plemiću i zapečatio ga svojim nadbiskupskim pečatom (Fond obitelji Nimira, Državni arhiv u Zadru);
3. Faksimil Dominisove rukopisne recenzije Vrančićeve *Logike* (1608.). Pod utjecajem Dominisovih primjedbi Vrančić je znatno preradio svoje djelo i objavio ga pod naslovom *Logica nova* (1616.) (Fond obitelji Draganić – Vrančić, Državni arhiv u Zadru).

Pored toga, prikazani su grbovi obitelji Dominis, snimke Dominisova nadbiskupskog pečata i crtež njegova biskupskog pečata (objavljen u T. G. Jackson, *Dalmatia the Quarnero and Istria*, vol. III, Oxford: at the Clarendon press, 1887). Arhiv Arheološkog muzeja u Splitu izložbi je ustupio faksimil prepiske između don Frane Bulića i nasljednika Ante Nimire u vezi s otkupom biskupskog pečata Marka Antuna de Dominisa (Arhiv Arheološkog muzeja u Splitu, Spisi bez broja, god. 1892, 1893). Također su prikazani i važni objavljeni dokumenti poput na primjer *Osuda Marka Antuna de Dominisa* što su je

donijela devetorica kardinala generalnih inkvizitora u Rimu dana 18. prosinca 1624. godine (nalazi se u arhivu Kongregacije za nauk vjere. Signatura St. St. E – 6 – b(3), bez paginacije) i *Odluka* da se posmrtni ostaci Marka Antuna de Dominisa spale skupa sa slikom i s knjigama donesena 21. studenoga 1624. godine na sjednici Svetog Oficija (nalazi se u arhivu Kongregacije za nauk vjere pod signaturom Decreti 1624) i naslovnica Dominisova rukopisnog djela *Retractationum M. A. de Dominis* (čuva se u Vatikanskoj biblioteci), nedovršenog rukopisa od dvjesto i pedeset stranica koji je pisao dok je bio zatočen u Andeoskoj tvrđavi i u kojem je trebao opovrgnuti promišljanja izložena u *De republica ecclesiastica*.

Dominis je u trideset i šestoj godini života postao imenovanim senjskim biskupom, a šest godina kasnije postaje splitskim nadbiskupom i primasom Dalmacije i Hrvatske, što je naslov najvišeg premeta Katoličke crkve u Hrvata. Na izložbi su kao podsjetnik na njegov pastoralni rad i različite crkvene službe (papinog diplomata, pravnog i teološkog savjetnika Republike sv. Marka, windsorskog dekana, osobnog ispovjednika engleskog kralja i nositelja titule *Master of Savoy*) izloženi neki od predmeta biskupske opreme, ustupljeni iz Privatne zbirke »Juraj Kolarić«.

Dominisovi prinosi geofizici istaknuti su njegovim djelom *Euripus seu de fluxu et refluxu maris sententia* (*Eurip ili mišljenje o plimi i oseci mora*), koje je započeo još dok je bio mladi profesor na isusovačkim sveučilištima u Padovi i Brescii, a dovršio i objavio u Rimu 1624. godine neposredno pred konac života. Izloženo je i Dominisovo optičko djelo *De radiis visus et lucis in vitris perspectivis et iride* (*O zrakama vida i svjetlosti u lećama i u dugi*), objavljeno u Veneciji 1611. godine, prvo djelo u kojem se nastoji protumačiti dalekozor, novi instrument koji će znanosti otvoriti nebeske prostore i dovesti do konačne afirmacije Kopernikova sustava. Premda se Dominis školovao na aristotelovskoj tradiciji od koje ne odstupa u potpunosti, koristio se novim pristupom u istraživanju prirodnih znanosti. Upravo je Dominis, a ne Galileo Galilei kako se učestalo misli napisao prvo djelo u povijesti koje cjelovito tumači teoriju dalekozora, instrumenta s kojim započinje nova epoha astronomskih istraživanja i revolucionarni razvitak kozmologije. Na izložbi je Dominisov prinos teoriji dalekozora, istaknut i uz optičke instrumente, odabrane najstarije primjerke dalekozora u Hrvatskoj iz zbirke »Branko Hanžek«. Nadalje, izloženi su i primjerci starih leća (19. st.) za čitanje, podsjetnik da je Dominis prvi hrvatski učenjak koji se bavio problemima fiziološke optike u vrijeme kada se ona istovremeno tek razvijala i u europskim krugovima. U svom optičkom djelu Dominis pokušava rastumačiti nastanak slike u oku, mane refrakcije i govori o korekcionim nao-

čalama. Dominisovo optičko djelo objavljeno je iste godine kada i Keplerovo djelo *Dioptrice* u kojem se po prvi puta daje egzaktno tumačenje slike koja nastaje na očnoj pozadini i prva egzaktna definicija kratkovidnosti.

Među izloženim djelima u kojima se spominju Dominisovi optički prinosi i njegovo tumačenje duge, osobitu pažnju privlače djela Newtona, Voltairea, Boškovića i Goethea, koja potvrđuju bogatu recepciju Dominisovih znanstvenih ideja tijekom 18. i 19. stoljeća. Također, na izložbi prikazani su i sveučilišni udžbenici fizike iz 18. stoljeća tiskani u više izdanja (Pieter von Musschenbroek, Josip Zanchi) u kojima su prenošeni Dominisovi optički rezultati, pa su ih tako mogli upoznati profesori i studenti na području Hrvatske jer su ih posjedovale isusovačke knjižnice u Zagrebu i Požegi.

Posebno je prikazano Dominisovo životno djelo *De republica ecclesiastica* (*Crkvena država u 10 knjiga*), koje je počeo tajno pisati dok je bio splitskim nadbiskupom. U njemu kritički propituje povijesnu ulogu Crkve u vremenu širenja reformacije, kada je Europa vjerski, duhovno i politički dezintegrirana. Dominisov kritički stav prema Rimu izvira iz njegova nezadovoljstva autokratskim načinom na koji je Crkva bila vođena, korumpiranošću i nemoralom u Kuriji te iznad svega trgovanjem oprostima i iskorištavanjem raširenih praznovjerja kao grubim iskrivljivanjem izvornog kršćanskog nauka. U djelu bez obzira na bespoštednu kritiku papinstva, obraća se svim kršćanima, čak i pravoslavicima. Jedan primjerak Dominis je poslao aleksandrijskom patrijarhu Ćirilu. Dao se tako na detaljan studij crkvenih otaca, tražeći inspiraciju za jedan alternativni oblik crkve. Djelo je golemog opsega i odražava njegovu iznimnu erudiciju. Prema izvornom Dominisovom naumu trebala je obuhvaćati deset knjiga, no tiskano ih je samo osam, u tri glomazna sveska – prvi svezak, koji je sadržavao prve četiri knjige, objavio je John Bill 1617. godine u Londonu, drugi, s petom i šestom knjigom, tiskan je u tiskari Johanna Fridrika Weissa 1620. godine u Frankfurtu, a posljednji je svezak, sa sedmom i devetom knjigom, izdan je dvije godine kasnije u Hanau. Bez nenumeriranih pratećih kazala djelo obaseže 1689 stranica s po dva stupca i sedamdeset redaka.

U svijetu postoji ukupno samo sedam sačuvanih primjeraka djela *De republica ecclesiastica*, otisnutih za Dominisova života. Od toga su tri u Splitu. Dva je donio iz inozemstva don Frane Bulić, a jedan je poklonio Arheološkom muzeju u Splitu privatni bibliofil. Po jedan primjerak posjeduju Knjižnica HAZU u Zagrebu, National bibliothèque de France u Parizu, British Library Musem u Londonu i Zbirka rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, koja je ovim povodom izložila svoj primjerak djela *De republica ecclesiastica*.

Kako bi posjetitelji izložbe i nakon četiri stoljeća neposredno doživjeli snagu, stil i osebnost Dominisovih promišljanja te raznovrsnost obuhvaćenih tema, iz djela *De republica ecclesiastica* izložen je izbor tekstova iz svake od knjiga u prijevodu Veljka Gortana objavljenih u *Encyclopedia moderna*, (ur. I. Supek, br. 5–6, Zagreb, 1967). Dominis, već prije formiran kao znanstvenik, piše sistematično, pravilnim i lijepim latinskim jezikom koji se odlikuje bogatim rječnikom i frazeologijom, efektним stilom prožetim retorikom. U djelu se ne zalaže samo za mir i slogu među kršćanskim crkvama nego i apelira na sve evropske vladare da se klone međusobnih sporova i ratova, pogotovu izazvanih vjerskim razmiricama, i da se trude oko mira među narodima kojima su na čelu. To je potrebno, kaže Dominis, sada više nego ikada, sada kada se moćno Tursko Carstvo sve više širi po Europi. U slozi europskih vladara vidi on najjači zalag za uspješan otpor protiv zavojevača. Tematski prva knjiga se bavi analizom ustrojstva i jurisdikcije idealne »crkvene države«, koja bi po autorovu mišljenju trebala poslužiti kao uzor za temeljitu reformu Rimokatoličke Crkve. U drugoj se raspravlja o položaju i djelovanju biskupa i ostalih crkvenih službenika te značenju svetoga reda. Treća donosi opis biskupske hijerarhije te tumačenje autoriteta nadbiskupa, primasa i patrijarha. Četvrta je knjiga posvećena posebno osjetljivom teološkom pitanju – primatu pape i Rimske Crkve, dok u petoj autor raščlanjuje prirodu crkvene vlasti te iznosi svoj stav glede sakramenata i cenzura. Šesta knjiga donosi usporednu analizu crkvene duhovne i laičke svjetovne vlasti, pri čemu Dominis Crkvi osporava svaku ovlast u svjetovnoj sferi. U sedmoj knjizi opisuje unutrašnju upravu crkve te raspravlja o ovlastima crkve i pape u teološko-dogmatskim pitanjima, o crkvenim saborima, krivovjermjima i raskolima, a u devetoj knjizi, posljednjoj objavljenoj, piše o svjetovnim dobrima crkve i njihovoj upravi te se ujedno bavi se i pitanjima desetine, beneficija, zloupotrebama crkvenih prihoda, mirovinama, nadarbinama i oporukama klerika. Osma je knjiga trebala tematizirati izvanjsku crkvenu upravu, crkveno zakonodavstvo i sudsku vlast, obvezu održavanja kanona, oproste, propise za postove, molitve i slično, dok je u desetoj knjizi Dominis namjeravao pružiti tumačenje crkvene slobode i planirao obraditi i pitanje crkvenih povlastica i njihovih zloupotreba, izuzeća, podložnosti monaha i redovnika i slično.

Dominis smatra da Crkva više nije ostvarenje izvorne zamisli Kristove, da je postala previše svjetovna na štetu svoje duhovne biti, a glavni uzrok tome vidi u papinu primatu, koji proglašava protupravnom uzurpacijom i poriče ga kao tuđa izvornom kršćanstvu. Cjelokupnu kritiku Crkve temelji na sustavnom proučavanju Svetog pisma, patristike, crkvenih kanona, zaključaka starih koncila

i ostalih tradicijskih kršćanskih izvora. Tražeći način kojim bi Crkva trebala reformirati svoj pojavni oblik, primjereniji njenoj duhovnoj naravi, Dominis rješenje nalazi u njezinu pročišćenju od svega svjetovnog. Inzistira na povratku temeljima kršćanstva jer drži da samo duhovne zajednice osnovane na demokratskim načelima prvotnoga kršćanstva mogu dovesti ljude do mira i slobode. Izmirenje i sjedinjenje svih crkava Dominis postavlja kao svrhu i krajnji cilj svog djelovanja, jer samo mir i jedinstvo među svim crkvama i kršćanskim narodima, temeljeni na osnovnim idejama Istine, Ljubavi i Slobode, jesu ono što omogućuje smislen i svrhovit život i za pojedinca i za ljudsku zajednicu.

Dominis i njegov rad bili su izvor nadahnuća u mnogim područjima umjetničkog djelovanja. Umjetnički radovi kao rezultat tog djelovanja također su pronašli mjesto na ovoj izložbi. Izložene su skulpture *Razgovor – Dominis i Galilei, I. i II.* te *Pogled u novo doba*, radovi akademskog kipara Andrije Gašparuša. Pored toga, izložene su umjetničke fotografije učenika Privatne umjetničke gimnazije u Zagrebu rezultat istraživanja i kreativno viđenje svjetlosnih fenomena (mentor Romina Makoter).

Izložba *Marko Antun de Dominis – navjestitelj novog doba* cjelovito prikazuje njegov intelektualni i duhovni profil, uključujući ne samo životopis i djela, već i ideje koje su ga pokretale, nadahnjivale i oblikovale njegove interese. Svojim intelektualnim, profesionalnim i duhovnim djelovanjem povezivao je različita područja onodobne Europe: od rodnog Raba i Dalmacije, Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva, Habsburškog Carstva i Engleskog Kraljevstva, do Mletačke i Papinske Države. Premda je pripadao europskoj eliti svojega doba, sačuvao je jasno poimanje vlastitog identiteta i povezanost uz rodni zavičaj. Naslov splitskog nadbiskupa i titulu *Primasa Dalmacije i Hrvatske* – najviše crkveno dostojanstvo u ovom dijelu Europe isticao je do konca života a osobito dok je boravio u tuđini. Raznovrsnost Dominisova opusa i univerzalnost njegovih poruka obvezuje nas na kontinuirano istraživanje i međunarodnu afirmaciju njegovoga nasljeđa kao dijela hrvatske baštine i identiteta, a ova izložba je prilog tim nastojanjima.

Marijana Borić